

1. Definování pojmu politická kultura

Fenomén, který nyní nazýváme politickou kulturou, byl předmětem úvah řady starověkých, středověkých i moderních myslitelů, zabývajících se tematikou státu, politiky, společnosti, tematikou správy věcí veřejných. I oni už studovali subjektivní kontexty politiky, tedy postoje jednotlivců a skupin k politickým jevům. Lze připomenout jména jako Platón, Aristoteles, Machiavelli, Montesquieu, Locke, Tocqueville, Marx, Le Bon, Mannheim.

Pojem politické kultury jako předmětu zkoumání společenských věd, zvláště politologie a sociologie, se objevuje ve vědeckých pracích v 50. letech tohoto století. Zásluha o první vědecké definování tohoto pojmu je připisována G. A. Almondovi a G. B. Powellovi. Jejich definice bývá někdy nazývána klasickou definicí politické kultury. Podle Almonda a Powella je politická kultura souhrnem individuálních postojů a orientací částí daného politického systému. Je to subjektivní sféra všech politických procesů, z níž vyvozujeme jejich význam. Tato subjektivní sféra, zahrnující v sobě významy a orientace ze strany subjektů politických procesů, má tři základní součásti:

- poznávací - pravdivá nebo nepravdivá znalost o politickém systému a jeho fungování
- emocionální, afektivní - pocit sounáležitosti, odporu, zaangažovanosti, negativní či pozitivní emocionální vztah k politice
- hodnotová - soudy a názory o politice; názory obvykle směřují k použití hodnotových kritérií vůči politickým faktům.

Cílem definice politické kultury podle Almonda je tedy popsání kvalitativního aspektu politického systému, spočívajícího v možnosti a stupni účasti subjektů politického systému na politickém životě dané společnosti. Záleží nejen na objektivním stanovení podílu subjektu na politickém životě, ale i na subjektivně pocíťované teoretické šanci spolupůsobení. Toto pochopení rolí a účastí v politických procesech v sobě zahrnuje:

- pocit subjektivní povinnosti účastnit se
- ocenění účinnosti politické angažovanosti
- ocenění institucionální kapacity politického systému řešit problémy
- ocenění stupně integrace společnosti a politiky, tedy ocenění, jak dalece jsou oba systémy kompatibilní.

Problematika politické kultury je značně rozpracována i v polské literatuře. Sociolog a politolog J. J. Wiatr definuje politickou kulturu jako souhrn postojů, hodnocení a vzorů chování, týkajících se vzájemných vztahů vlády a obyvatel. Do politické kultury zahrnuje:

- znalost politických faktů a zájem o ně
- hodnocení politických jevů; hodnotové soudy o tom, jak má být vykonávána vláda
- vzory politického chování v daném společenství, které vymezují, jak je možno a jak nelze v politice postupovat.

V moderních učebnicích politických věd nacházíme obvykle dvě základní definice pojmu politické kultury, jež se liší perspektivou pojmání tohoto institutu.

- Z hlediska objektivního (společnosti) je politická kultura pojímána jako souhrn pro politický systém dané společnosti charakteristických, typických orientací jejích jednotlivých součástí.
- Z hlediska subjektivního (členů společnosti) je politická kultura chápána jako postoje, jež zaujímají lidé, žijící v určitém politickém řádu, k tomuto řádu a k politice vůbec.

V této souvislosti je ještě možno upozornit na pracovní definici politické kultury tak, jak jí v roce 1990 podává známý britský sovětolog Archie Brown. Pod pojmem politická kultura rozumí základní přesevštění a hodnoty obyvatelstva, vztahující se k politickému životu dané země.

Definice politické kultury je možno tříditi, používající různé kritéria:

- kritérium rozsahu: umožňující rozeznávat širší a užší pojmání obsahu pojmu politická kultura
- kritérium subjektu: vycházející z různých druhů a charakteru subjektu jako nositele politické kultury (makroúroveň, mikroúroveň; jednotlivec, kolektiv, vláda, obyvatelstvo)
- kritérium vztahu: podle toho, které instituty slouží jako základ pro popis politické kultury (politický systém, politika, systém vlády, vláda, politické instituce a ideje).

Současní populární politologové (T. G. Ash, B. Loewenstein, J. Rupnick, R. Dahrendorf, D. Bell, H. Arendt, M. Sobolewski, P. Přihoda) se zabývají velmi často politickou kulturou: komparativistikou politických kultur různých současných i minulých politických systémů, jednotlivými aspekty politické kultury, historickým vývojem politické kultury, hodnotovými kritérii politických subjektů, mezinárodněpolitickými dopady politických kultur atp.

2. Některé aspekty politické kultury

Z výše uvedeného vyplývá, že existuje mnoho interpretací termínu politická kultura. Tyto interpretace bývají obvykle spjaty s různými aspekty politické kultury.

Někdy bývá zdůrazňován historický aspekt politické kultury. Politická kultura je v tomto smyslu chápána jako historicky zformovaný celek zjevných i skrytých představ o různých aspektech politického života, které jsou tvořeny očekáváními, normami a politickými institucemi, jakož i vzory a způsoby politického chování jednotlivců a skupin. Politická kultura je mnohvrstevný jev s hlubokými historickými kořeny, jehož jednotlivé části podléhají v dlouhých časových etapách změnám. V některých obdobích dějin se může politická kultura měnit rychleji než v jiných.

Pojem politické kultury často zahrnuje i určitý normativní aspekt, který vychází nejen z morálně hodnotových kritérií společnosti, skupin a jednotlivců, ale také z jisté představy o "profesionální etice" politika a s tím souvisejícím chováním "fair play" v politickém životě. V rámci politického systému působí a střetává se množství různých norem, normativních systémů a dalších pravidel: právní normy, morální normy, normy vztahů mezi jedinci v boji o moc, schéma kulturních rolí jednotlivců a skupin, stereotypy a mýty.

Lze se také setkat s pojetím politické kultury jako hodnotícího kritéria fungování politiky v určitém státě - pak se setkáváme s výrazy: vysoká a nízká politická kultura, demokratická politická kultura, nedostatek či absence politické kultury, osvojení si politické kultury. Tento aspekt velmi úzce souvisí s všeobecnými morálními a ideologickými kritérii posuzovatelů. Zde bývá také velmi často připomínán problém vztahu morálky a politiky.

Funkcionální aspekt politické kultury vychází z myšlenky úzkého vztahu mezi politickou kulturou a určitým politickým systémem. Je poukazováno na vzájemnou podmíněnost kvality politické kultury a způsobu fungování politického systému, v jehož rámci se tato politická kultura projevuje. Absolutizace tohoto aspektu vede k mechanickému hodnocení jednotlivých osobností a skupin, majících vlastní představy o politické kultuře: subjekty politického systému, jejichž hodnoty a přesvědčení nekorespondují s politickou kulturou podporující jednoduché fungování daného politického systému, jsou označovány jako disfunkcionální a desintegrující. (A to i tehdy, když jejich působení vede k pozitivním změnám.)

Základem popisného, poznávacího aspektu politické kultury je politická věda ve smyslu objektivní teorie politiky i konkrétního studia politických faktů. Sebereflexe politického systému by měla být zajišťována objektivním zkoumáním politických jevů, všeobecnou informovaností

subjektů o výsledcích těchto zkoumání, snahou o objektivní obraz politické skutečnosti v odborné literatuře i publicistice, nezmanipulovanou a odideologizovanou historiografií a snad i kvalitní prognostikou.

Mezi další aspekty, na které bývá někdy upozorňováno, patří: zvláštní kulturní nebo národní tradice, obyčeje, náboženský aspekt, geopolitické činitele (dokonce i vlivy klimatu či geografických podmínek), biologický aspekt, národní charakter, rasové zvláštnosti (temperament, sklon k iracionalitě atd.), sociální či třídní aspekt apod.

Objevují se i pokusy o třídění jednotlivých aspektů politické kultury; v této souvislosti bývá zdůrazněno rozvrstvení politické kultury do tří základních vrstev:

1. Politická kultura ve smyslu dobrých mravů politického života (normativní aspekt)
2. Politická kultura jako součást politického systému (funkcionální aspekt)
3. Politická kultura jako součást kultury společnosti (popisný aspekt).

3. Klasifikace typů osobností ve vztahu k politice

Podle MacIvera se lidská osobnost projevuje ve třech základních oblastech lidské kultury:

- ve sféře nejvyšších lidských hodnot, ve které dominuje láska a umění, se člověk prosazuje jako homo faber
- druhou kulturní sférou je pak sféra užitných a technologických prostředků života, v níž zaujímá význačné místo ekonomika a technika, kde člověk vystupuje jako homo ludens et sapiens
- třetí sférou je sféra sociálního jednání, za jehož jádro je považováno jednání politické. V této sféře pak člověk přijímá roli politika z profese (homo politicus) a může být diktátorem, mučedníkem, diplomatem, agitátorem, správcem, dobyvatelem, demokratem nebo fašistou anebo je pouhý zoon politicon - objekt manipulace nebo ideologizace, v tomto případě může být například racionalistou, liberálem, konzervativcem, revolucionářem.

Už z této charakteristiky vyplývá, že věda o politické kultuře se nezabývá pouze makrostrukturálním zkoumáním politické kultury společnosti a skupin, ale že zaměřuje svou pozornost také na klasifikaci typů osobností podle kritéria jejich vztahu k politice. Nejvíce vyčerpávající klasifikace pochází od M. Marodyho, který rozeznává:

1. Automat - jedinec, který se vzdává nezávislosti a svobody tím, že přejímá uznávané kulturní vzory; jeho reakce postrádají jakékoli individuality či zvláštnosti.

2. Pseudokonzervativce - slovně přijímá konzervativní ideologii.
3. Politický agitátor. Manipulátor - politický vůdce, mající schopnost vzbudit v druhých emoce.
4. Politický administrátor - jedinec, jež umí manipulovat zprávami i situacemi.
5. Politický teoretik. Demagog - umí manipulovat idejemi.
6. Byrokrat - jeho mazilidské vztahy jsou paralyzovány předem přijatými postuláty.
7. Indiferent - nemá žádné vztahy k politice, ani emocionální, ani intelektuální; brání se tomu, aby byl jakýmkoli způsobem zatahován do politiky.
8. Moralizátor - rozhorlený nebo nadšený - jeho reakce na politické situace se vyznačují velkou citovou zaangażovaností a malou znalostí věcí.

Z pohledu jednotlivce jako individua i jako člena skupiny hrají velmi významnou roli stereotypy a mýty, jež mohou v rámci společnosti působit integračně, konstitutivně, ale i dezintegračně. Přijímáním stereotypů a mýtů skupiny dochází k identifikaci jedince se skupinou a je tím také usnadněna jeho politická a společenská socializace.

4. Souvislost politické kultury s celkovou kulturou, právním vědomím, morálkou a veřejným míněním ve společnosti

Při širším filozofujícím pojetí politické kultury lze vyjít z parafráze myšlenky Josefa Pekaře o periodizaci českých dějin; že totiž to, co dává duševní tvorbě určitého období jednotný charakteristický ráz (Geistgeschichte) musí se jevit v celém jejím životě, musí tedy mít vliv na její snahy a projevy v životě veřejném i soukromém, zasahovat nejen do oboru práva a politiky, ale i filozofie a mravnosti, ba do vývoje sociálního a hospodářského. Z této myšlenky vyplývá názor o těsné souvislosti politické kultury, právního vědomí, morálky a veřejného mínění v každém určitém stupni duchovních dějin vývoje společnosti. Studovaný stupeň vývoje v této oblasti lidské kultury není hodnocen nejvyššími výboji ducha představitelů daného společenství, ale stavem myšlení průměrného jejího člena. Vědomí souvislostí, emancipovaná tvorba a veřejná kontrola politické kultury, morálky a veřejného mínění společnosti jsou nemyšlitelné bez existence tradice jako samostatné kvality. "Stát a společnost jako složitá jsoucna, které lze mnohem snadněji poškodit než zlepšit a které je ovládáno určitými zákony vývoje a sebezáchovy, jež je třeba respektovat,"¹⁾ musí své tradice ctít a uvědomovat si jejich vzácnost.

1) Roger Scruton, Konzervatismus; Slovník politického myšlení in: Prostor 13

Zde je nutno upozornit na určitou paralelu vztahu práva a právního vědomí a politiky a politické kultury. V tomto kontextu lze považovat v oblasti práva za nejvyšší dosažitelnou kvalitu právní stát a v oblasti politiky - demokracii. I po zajištění všech nezbytných institucionálních podmínek fungování demokracie a právního státu, mohou tyto zůstat pouhou formou bez skutečného obsahu. K naplnění této formy může dojít tehdy, pokud právní vědomí a politická kultura občanské společnosti v daném státě vycházejí ze souvislé tradice a jsou na odpovídajícím vývojovém stupni duchovních dějin lidstva. Čili tak jako nemůže existovat právní stát bez odpovídajícího právního vědomí, normální fungování demokracie je nemožné bez určité politické kultury občanů.

Při úvahách o politické kultuře je vedle problematiky tradice velmi důležitým bodem průsečík politiky a morálky. Podle A. Bláhy²⁾ nelze morálku z politiky vylučovat jako to činil Machiavelli, ale ani ne politiku podřizovat morálce (Platon, Aristoteles). Politika a mravnost nemohou být v konfliktu, ale nasmějí se ani zaměňovat; mají jiný úkol, ale společný cíl, kterým je prosazení spravedlnosti ve společnosti (viz i úzkou souvislost s právním vědomím). Základní podmínkou řádné správy společnosti, jež je úkolem politiky, je spravedlnost, přičemž idea spravedlnosti je řádu etického. Spravedlnost je tedy bodem, v němž se morálka a politika protínají. Etický ideál spravedlnosti je však v politice pouze pomyslným cílem, jehož nikdy nelze dosáhnout; pro politickou kulturu je kritériem, jímž veřejnost hodnotí výsledky snažení politiků, berouc v potaz, že "být morální v politice znamená spíše vydržet ono obtížné a často dokonce nesnesitelné napětí mezi nemožností jednoznačných definitivních odpovědí, nutnost neustále každou situaci problematizovat, tázáním ji otevírat, znejistňovat ji, a mezi nutností jednat, někdy bez prodlení a rozhodně jednat."³⁾

Na tvorbě politické kultury se výrazně podílí veřejné mínění jako dynamizující prvek v pevné struktuře tradice a morálních hodnot. Při studiu veřejného mínění o politice musíme vyjít z charakteristiky politických institutů a institucí ve společnosti a uvědomit si, jakým způsobem je jejich fungování a existence reflektováno vědomím lidí. Těžko manipulovatelná, vyzrálá a neomezovaná veřejné mínění je hlavním garantem politických mravů (zásady: co se dělá a co se nedělá). "Morálkou politiky jsou procesualní garance, že konfliktní skutečnosti společenského života budou nazývány pravými jmény."⁴⁾ Za ideál veřejného mínění ve

2) Arnošt Bláha, *Filosofie mravnosti*

3) Petr Pithart, *Obrana politiky*, Praha, Panorama 1990, str. 248

4) Petr Pithart, cit. dílo, str. 246

výše uvedeném smyslu lze považovat mínění lidí, vznikající ve společnosti, kde je zajištěna pluralita politických subjektů a dodržování všech politických práv, z nichž tím nejposvátnějším je svoboda slova. Aby nemohlo dojít k manipulacím veřejným míněním a k vítězství "špinavých informací", musela by být společnost tvořena ve své většině svobodnými a rozumnými lidmi.⁵⁾

Ve svém ideálu je tedy politická kultura jako nezbytná podmínka fungující demokracie závislá na celkové kultuře jako dědicí tradic společnosti, je tvořena a respektována veřejným míněním svobodných a rozumných lidí, vychází z hierarchie hodnot aprobovaných občanskou společností.

Je definována jako určitá duchovní kvalita, prostupující všemi politickými institutů, institucemi, procesy a zvyklostmi společnosti, která charakterizuje sdílené hodnoty, přesvědčení a pocity občanské společnosti ve vztahu k těmto politickým institutům, institucím, procesům a zvyklostem.

5) tak jak je chápe Charles W. Mills (Sociologická imaginace, Praha 1968)